

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ PEDAGOJİK ESERLERDE EĞİTİMCİLERE YAPILAN TAVSİYELER

Recommendations for Educators in Pedagogical Writings of Period of Abdulhamid II

Hamza ALTIN¹

ÖZET

Bu çalışmada II. Abdülhamid Devri'nde yazılan pedagojik eserler incelenmiştir. Söz konusu devirde Ayşe Sıdika, Musa Kazım, Abdullah Vehbi ve Melekzade Fuad gibi isimler eğitim ve öğretim yöntemi konusunda eser kaleme almışlardır. Bahsi geçen yazarlar, eserlerinde birçok konuda eğitimcilerle tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Bir öğretmenin birçok bilim dalı konusunda bilgi sahibi olması gerektiğini savunan Ayşe Sıdika Hanım, buna gerekçe olarak da eğitimcilerin muhatabı insan olan bir işle uğraşmalarını göstermekteydi. Bu sebepten dolayı öğretmen, koruyucu sağlık hizmetleri, psikoloji, terbiye-i cismaniye ve ruhaniye gibi ilimlere tam hâkim olamazsa bile kendisine yetecek kadar bilgi sahibi olmalıdır.

Musa Kazım Bey, öğretmenliğin kolay bir meslek olmadığını, öğretmenlerin görevlerinde başarılı olmaları için devamlı çalışmaları gerektiğini düşünmekteydi. Öğretmen okulunda öğrenilenler zaman geçtikçe unutulmaya mahkûmdurlar bu sebeple öğretmen eski bilgilerini sürekli hatırlamak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitimciler, Okul, Musa Kazım, Ayşe Sıdika

ABSTRACT

In this study pedagogical works written during the reign of Abdulhamid II were analyzed. At that time some important scholar like Ayşe Sıdika, Musa Kazım, Abdullah Vehbi and Melekzade Fuad wrote many books related to teaching and learning methodology. These aforementioned authors provided valuable advice to educators in many aspects.

According to Ayşe Sıdika, a teacher should be knowledgeable in various disciplines since they are dealing with people. For this reason, teachers, should - though not complete- have some information on practices such as preventive health services, psychology, corporal and spiritual discipline.

Musa Kazım Bey argues that teaching is not an easy thing to do and teacher should always study more to succeed in their jobs. The knowledge acquired at teacher training institutions is easily forgotten most of the time and thus, teachers should continuously revise all their knowledge.

Keywords: Education, Educators, School, Ayşe Sıdika, Musa Kazım

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi'nde, birçok alanda olduğu gibi eğitim düşüncesinde de değişim yaşandı. Buna paralel olarak eğitim-öğretim teknikleri konusunda eserler üretildiğine şahit olundu. Diğer bir deyişle çalışmamızın zaman dilimini oluşturan II. Abdülhamid Devri'nden önce de sonra da eğitim bilimleri ile ilgili eserler yayınlandı. Bu eserleri başlıca şu şekilde sıralamak mümkündür:

Terbiye ve Tâlim-i Âdab ve Nesâyihü'l Etfal: Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevlerde bulunan Encümen-i Daniş üyesi Edhem İbrahim Paşa'nın eseridir. Çocuklara rehberlik konusunda muallimlere yararlı olunacak şekilde hazırlanan bu eserde çocuklara çeşitli konularda nasihatler vermek ve davranış kurallarını öğretmek amaçlanmıştır. 1868 yılında yayınlanmıştır.

Nuhbetü'l Etfal: 1858 yayınlanan eser, bu konuda bilinen en eski kitaptır. Rüşdü Bey'in eseridir.

¹Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hamzaaltin@kilis.edu.tr

Rehñümâ-yı Muallimîn Kitapları için Rehñümâ-yı Muallimîn: Basım yeri, basım tarihi ve de yazar adı bulunmayan bu 8 sayfalık kitapçığın Ahmet Mithat Efendi'ye ait olabileceği tahmin edilmektedir (Akyüz, 2009: 211-214).

Rehñümâ-yı Muallimin: Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerinin ünlü eğitimcisi Selim Sabit Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Adı geçen eser, yayınlandığı yıllarda ve sonrasında, gerçekten öğretmen adaylarının ve hâlihazırda öğretmenlik yapan genç, yaşlı öğretmenlerin işlerini kolaylaştıran bir "rehber" olmuştur. *Rehñüma-i Muallimin* ilk olarak 1870 yılında yayınlanmıştır (Altın, 2014:199-214).

İlm-i Terbiye-i Etfal: Süleyman Paşazade Sami Bey, eserini Aristokli Efendi'nin eserinden tercüme ederek ve kendisi de bir takım konuları ekleyerek oluşturduğunu eserinin önsözünde belirtmektedir (Süleyman Paşazade Sami, *İlm-İ Terbiye-İ Etfal*, 1328:4). Yine önsözünde eserinin yazılış amacını açıklarken bunun çocuk sevgisinden kaynaklandığını şu cümleler ile ifade etmekteydi:

"Beni hayatımda en ziyâde işgal eden çocuklardır. Nerede bir çocuk görsem bilâ- ihtiyar onun halini, mazisini, istikbalini sûret-i maişetini ve'l-hasıl bütün hayatını düşünürüm. Bütün çocukları fenalığa karşı müdâfaa ile, iyiliğe doğru sevk etmeyi arzu ederim. İstedim ki bu mâsumlar kâffeten iyi olsun" (Sami, 1328:3).

Fenn-i Terbiye: Mustafa Satı Bey'in en önemli eseridir. Bu eser ülkemizde eğitim tarihimizde alanında yazılan ilk kitaptır. Eserde Fransız pedagoji kitaplarının etkisi görülmekle birlikte (Koçer, 1970:175). Fransız kitaplarında hiç yer almayan konular da yer almıştır (Ülken, 1998: 186).

Mustafa Satı Bey, *Fenn-i Terbiye*'de Batı pedagojisinde ele alındığı gibi, eğitimi üç noktadan incelemektedir:

a-Beden Eğitimi

b-Fikir Eğitimi

c-Ahlak Eğitimi (Kafadar, 1997: 190-191).

Eserin I. cildinin başında, sekiz sayfalık uzun bir önsöz bulunmaktaydı. Önsöz "*Yarınki Osmanlılık, bugünkü mekteplerde hazırlanacaktır*" vecizesi ile başlamaktaydı (Altın, 2005: 271-287).

Talim ve Terbiye: Halide Edip Hanım, bu eserini İstanbul Kız Öğretmen Okulu'nda (Darülmualimat) öğretmenlik yaptığı sırada kaleme aldı. 1327 yılında yayınlanan eserini, İngiliz eğitimci Horn'un *İlm-i Talimin Psikolojik Esasları* isimli eserinin Türkçe tercümesine kendi fikirlerini ekleyerek oluşturdu. Bu konuya eserinin mukaddimesinde yer vermiştir (Halide Edip, 1327: 4).

1.Kılık Kıyafet, Fiziki Yapısı ve Sağlık İle İlgili Konularda Tavsiyeler

Bir eğitimcinin hakkında bilgi sahibi olması gereken konulardan birinin de elbise ve kıyafet meselesi olduğunu savunan Ayşe Sıdika Hanım, bu konu ile ilgili olarak kitabında etraflı bilgi vermekte, özellikle bazı kadınları giyim tarzları konusunda eleştirmekte, söz konusu kadınların süslenmek uğruna dar ve sağlıksız elbise giydiklerini öne sürmekteydi (Ayşe Sıdika, 1313: 45-50).

Ayşe Sıdika Hanım, öğretmenlerin ve diğer terbiyecilerin çocukların giysileri konusunda dikkatli olmaları gerektiğini savunmaktaydı. Çocukların giyimleri konusunda şu tavsiyelerde bulunmaktaydı:

Çocuklar için en uygun elbise bütün bedenlerini örten, onları kışın sıcak tutarak üşümesine mani olan, yazın ise daha serbest "*ceryan-ı havaya*" müsait ve açık renk olmalıdır. Giyilenler vücut azalarının hareket kabiliyetini sınırlamayan elbiseler tercih edilmelidir. Çocuklara genelde Avrupalıların, özelde Fransız çocuklarının giyindiği kolları, bacakları açıkta bırakan elbiseler giydirmek

sakıncalıdır. Çocukların elbiselerini “*Modaya tevfik ederek türlü türlü biçimlere koymak ve onları canbaz heyetine sokmak*” lüzumsuzdur (Ayşe Sıdika, 1313: 53).

Kışın giyilen elbiseler yünden imal edilmiş olmalıdır. Çünkü yün “*Hareketi bedeniyeden hâsıl olan harareti muhafaza ile insanı layıkıyla ısıtır*” (Ayşe Sıdika, 1313: 54).

Ayşe Sıdika Hanım, ayrıca giyilen elbiselerin mutlaka temiz tutulması gerektiğini belirtmekteydi. Temizlik konusunda hassas davranmayanların birçok sıkıntıya maruz kalacaklarını, bunlardan birinin de haşere olacağı ileri sürmekteydi (Ayşe Sıdika, 1313: 54).

Ayşe Sıdika Hanım, Terbiye-i Cismaniye (Beden ve Sağlık Eğitimi) konusunu da önemsemektedir.

“*Niçin babalarımız bu kadar kuvvetli imişler, biz zayıf olmuşuz*” sorusuna cevap arayan Ayşe Sıdika Hanım, bunun nedeni olarak çok çeşitli faktörleri görmekteydi. Bunlardan biri eski nesillerin felsefe, matematik vb. pozitif ilimlerle zihinlerini yormayıp yalnızca ibadetleri için gerekli bilgileri öğrenmeleri idi. Oysa şimdi 12 yaşındaki bir çocuğun ders programı incelenirse ne kadar ağır olduğu görülür. O zaman bizim “*Maddeten cılız ve zayıf kalmamızı maruz görmek lazım gelir*” (Ayşe Sıdika, 1313: 57).

Bir diğer sebep ise eskiden boş zamanlarda oynanan oyunlardır. Bu oyunlar güreş, cirit kılıç kalkan, at yarışı gibi vücudu çalıştıran oyunlardı. Şimdi ise iskambil kâğıdı gibi insana miskinlik veren oyunlar oynanmaktadır. Söz konusu bu hâl sadece erkekler mahsus bir durum değildir. Kadınlar için de aynı şeyler söz konusudur. Mesela köyde yaşayan kadınlar ile şehirde yaşayan kadınlar arasında kuvvet farkı vardır. Bedenen çalışan kadınlar daha zinde ve güçlü olurlar (Ayşe Sıdika, 1313: 62).

Terbiye ile uğraşan insanlar çocukların fizik olarak sağlam ve zinde kalmaları için bir takım tedbirler almalıdırlar. Evvela çocukların beslenmelerine özen göstermeli, dengeli beslenmeleri sağlanmalıdır. Temizlik alışkanlıklarına riayet etmelerine dikkat etmelidirler. Soğuk ve sıcaklığın olumsuz tesirlerinden korunmalıdır. Bedeni çalıştıracak hareketler yaptırılmalıdır. Eğitimci bu noktalara dikkat ettiği takdirde çocuk derslerin ağırlığından az etkilenir ve fizik olarak zayıf düşmez (Ayşe Sıdika, 1313: 61).

Ayşe Sıdika, koruyucu sağlık konusunda muallimlerin bilgili olmalarını öğütlemekte ve bu konuda bazı örnekler vermektedir:

Birçok öğretmen sağlık bilgisinin eksikliğinden dolayı öğrencileri yemekten sonra şiddetli terleyecek surette oyun oynatıyorlar ve terli oldukları halde soğuk su içmelerine izin veriyorlar sonuç olarak hızzıssıhha konusundaki bilgi eksiklikleri çocukların hasta olmasına sebebiyet verebiliyor. Yahut bir öğretmenin bitkiler konusundaki yetersiz bilgisinden dolayı öğrenciler zehirli çiçek ve otları koparıp kendilerine zarar verebilirler (Ayşe Sıdika, 1313: 26-27).²

Musa Kazım Bey, öğretmenlerin okulun nerdeyse her şeyiyle ilgilenmelerini istemektedir. Örneğin dershanelerin havası temiz olmalıydı. Bu nedenle öğretmen teneffüs aralarında pencereleri açmalıydı. Okulun ve bahçesinin temizliğine önem vermeli, abdest hanelerin öğrencilerin kullandığı bahçenin uzak bir yerinde olmasına dikkat etmeliydi (Musa Kazım, 1310: 29). Öğretmen, okulun fiziki güzelliğine de önem vermeli, okulun duvarlarında haritalar ve güzel resimlerin bulunmasını sağlamalıydı. Okulun uygun bir yerine küçük bir müze yapmakta öğretmenin vazifeleri arasında olmalıydı (Musa Kazım, 1310: 30). Öğrencilerin sağlığını muhafaza etmek de öğretmenin görevlerinin arasındadır. Temizlik olmadan sağlıktan bahsedilemeyeceği için öğretmen okul temizliğine önem vermeliydi. Bu cümleden olarak sıcak günlerde okulun avlusu ve bahçesi en az iki defa sulanmalıdır. Okulun lavabosu, yemek yenilen yer vb. yerler sürekli temiz tutulmalıydı. Merdiven,

² Ayşe Sıdika, eserinin 29. sayfasında çobanların bile bu konuda bilgisi olduğunu, hayvan sürülerini otlatırken terli terli su içmelerine mani olduklarını, baldıran vb. zehirli otları yememelerini sağladıklarını hal böyle iken insan yavruları ile uğraşanların bu konulardan haberdar olması gerektiğini belirtmektedir.

döşeme, kapı camları ayda bir yıkanıp temizlenmelidir. Fakat bu temizlik eğitim-öğretimi aksatmamalı öğrencilerin okulda bulunmadığı zamanlarda yapılmalıdır (Musa Kazım,1310: 31).

Öğrencilerden verem, kızamık, uyuz, çiçek vb. bulaşıcı hastalıklara yakalananlar varsa tedavi oluncaya kadar okula gelmelerine müsaade edilmemeli, hastalığı diğer çocuklara bulaştırmamaları için tedbir alınmalıdır. Merdiven yahut buna benzer başka bir mahalden düşüp yaralanan veya herhangi bir yerini kıran öğrenciler, vakit geçirmeksizin öğretmen tarafından doktora gösterilmeli; doktor bulunmaz ise kırık çıkık ve yaralanma işlerinden anlayan tecrübeli insanları çağırılmalı bu arada mümkün ise öğrenci velisine de haber verilmelidir (Musa Kazım,1310: 31).

Öğrencilerin sağlığı konusunda öğretmenin alması gereken tedbirlerden biri de öğrenciler etütte (mütalaahane) ders çalıştıkları esnada sürekli öne eğilmelerine mani olmasıdır. Çünkü bu şekilde uzun müddet oturan çocukların vücutlarının doğal şekilleri bozulur. Öğretmen, sıcaklık farkı olan, örneğin bir dershaneden diğerine yahut etütten okul bahçesine terli iken geçmelerine izin vermemelidir. Ayrıca öğrencilerin sınıfta ve etütte cereyanda kalmamalarına dikkat etmelidir.

Bunlardan başka öğretmen, çocukların ruh ve beden sağlığı için öğrencileri ara sıra okul civarına gezintiye çıkarmalı, zaman zaman onlara ders arasında şiir ve güzel yazılar okumalı, sabahları bir saat vücut egzersizi yapmalarını sağlamalıdır (Musa Kazım,1310: 32).

Abdullah Vehbi'nin fikrinde okul olarak kullanılacak bina ferah ve havadar olmalı, okula ait bir miktar bahçesi olmalıydı. Okuldaki sınıf sayısı kadar dershane ve ayrıca bir de teneffüshane bulunmalıydı. Dershanede öğretmenin oturacağı uygun bir yer ve büyük siyah bir tahta olmalıydı. Öğretmenin karşısında öğrenci sıraları, tahta ve öğretmenin rahat görülebilmesi için, ön taraftakiler alçak arkaya doğru gittikçe yükselen şekilde dizilmeliydi.

Sağlık açısından okulun temizliğine dikkat edilmeli, dershanelerin pencereleri zaman zaman açılarak havalandırılmalı, kış mevsiminde mangal kullanırken son derece dikkatli davranılmalıydı (Abdullah Vehbi, 1315: 3-4).

Abdullah Vehbi Bey, öğrencilerin günde üç dersten fazla ders görmelerini uygun bulmamakta, bir ders süresinin ise bir buçuk yahut üç saat olması gerektiğini savunmaktaydı. Çocukların dinlenmeleri için mümkün ise açık bir alana çıkmaları sağlanmalı ve burada “*Adaba münasib*” oyun oynamalarına izin verilmeliydi (Abdullah Vehbi, 1315: 7).

Sağlığın önemini vurgulayan Melekzade Fuad Bey, “*Dünyada her şey sağlıkla kaimdir*” demektedir. Afiyet içinde bulunamayan bir vücudu, çarkı kırılmış gemiye benzeten yazar, böyle insanlardan hiçbir faydanın beklenemeyeceğini öne sürmekte, “*Bedende sıhhat olmadıkça gayret, terakki, hizmet, ibadet, istirahat olamaz*” demekte ve “*Sağlam vücutta salim fikir*” diye eklemektedir (Melekzade Fuad, 1315: 11).

Melekzade Fuad Bey'in fikrinde kapı ve pencereler ara sıra açılıp, havanın “*tecdidine*” dikkat edilmeli, mektep ve medreselerin dershane ve yatakhanelerinde bu konu ile ilgili önlem alınmalı, söz konusu dönemde sıkça görülen verem hastalığına karşı dikkatli olunmalıydı (Melekzade Fuad 1315: 17). Ona göre ziyanın hayata büyük tesiri vardır, ışısız bir yere koyulan bitkinin sararıp solarak kurumması gibi insan ve hayvanat da ışısız kalınca renkleri sararır ve başta verem olmak üzere birçok hastalığa karşı savunmasız hale gelirler. Bu nedenle mektep ve medreselerin bahçeleri büyük olmalı ve güneş alacak cepheleri olmalıdır (Melekzade Fuad, 1315: 18).

Melekzade Fuad'a göre göz sağlığı da dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Kendisi de bu konuda muzdarip olan yazar, özellikle geceleri ders çalışmak zorunda olanların “*lamba şişelerinin üstüne*” abajur veya “*kâğıt külahlar*” kullanarak ışığın zararını hafifletmeleri gerektiğini tavsiye etmektedir (Melekzade Fuad, 1315: 19). Sağlıkla ilgili bir diğer önem verilmesi gereken nokta, sıcaklıktır. Ortamın sıcaklığını ayarlayamamak birçok olumsuzluklara sebebiyet verebilir. Zihin işiyle uğraşanlar için bu hadise daha önemlidir. Ders çalışılan yerlerde bu sıcaklık 19 veya 20 santigrat derece olmalıdır (Melekzade Fuad, 1315: 19).

2. Ödül-Ceza ve Hoşgörü Konusunda Tavsiyeler

Ayşe Sıdika Hanım'ın fikrinde öğretmen çocuklara sürekli güler yüz ile davranmalı ve mümkün olduğu kadar asık yüzle çocukların karşısına çıkmaktan kaçınması gerekmektedir.

“*Elhasıl muhabbeti kazanmak için birinci şart muhib olmak ve hiç olmazsa öyle görünmektir. Çocuklardan ziyade hüsnü muameleye hassas bir kimse yoktur*” (Ayşe Sıdika, 1313: 167-168). Diyen Ayşe Sıdika Hanım'ın eseri diğer meslektaşlarınınkinden daha hacimli olmasına rağmen bu konuda, eserde fazla bilgi bulunmaması ilginçtir.

Musa Kazım Bey'in eğitimde önem verdiği, öğretmenlerin bilmelerini gerekli gördüğü konulardan biri de “*Mükâfat ve mücazat*” (Ödül ve ceza) meselesidir. Memlekette adil ve kadirşinas insanların çoğalmasını sağlamak için öğretmenler eğitim hayatında bu iki konuya önem vermeli-dirler. Öğretmen, dersine çalışan okulun kurallarına uyan öğrencileri taltif etmeli, bunun aksi yönde hareket eden öğrencileri de cezalandırmalıdır. Öğretmen, ödül ve cezanın tevzi ve tertibinde suiistimalin ortaya çıkmaması için çok özen göstermelidir. Günlük derslerine çalışıp, gayret sarf edenlere evvela şifahi olarak teşekkür edilmeli, çalışmasını sürdürenlere bir aferin kâğıdı verilmelidir. Mükâfatta bundan sonraki aşamalar ise altmış aferin kâğıdı alan öğrenciye bir kitap hediyesi, başarının özel bir tezkire ile öğrenci velisine bildirilmesi olmalıdır (Musa Kazım,1310: 20).

Musa Kazım Bey, öğretmenlerin ceza verme konusunda ödülünden daha fazla titiz davranmalarını istemekteydi. Nasıl ki mahkemelerde suçlunun cezası için delil aranıyorsa, okulda da suçluların cezası delil ile sabit olmadığı sürece öğrenciye ceza verilmemelidir. Aslında öğrenciye ceza vermek son çare olarak başvurulacak bir iş olmalıdır. Öğretmen bunun için öğrenciyle güvene dayalı bir ilişki geliştirmeli, kendini öğrenciye sevdirmelidir. Zira “*Şakirdan ile muallim beyninde hüsn-i itimad hâsıl olunca mücazata müstahak ve kabahiye nadiren tesadüf olunur*” (Musa Kazım,1310: 21).

Her şeye rağmen öğrenciye ceza verilmesi kaçınılmaz hale gelirse, öğretmen, daha önce hak etmiş olduğu mükâfatın verilmemesi, oynanan oyunlardan mahrum edilmesi, okul paydosunda yarım saat okul mahzeninde tutulma, teneffüslerde sınıfta yalnız olarak ders çalıştırılması, bir hafta okuldan uzaklaştırma ve nihayet okuldan kaydının silinmesi gibi cezalara başvurabilir. Ancak öğretmen, öğrencinin öğrenim hayatını olumsuz etkileyecek cezalardan kaçınılmalı, fakat onun gücüne gidecek cezaları vermelidir. Şöyle ki: öğrenciler geometri dersine çalışmıyorsa akşam tatiline geç çıkartılabilir yahut öğrenciye daha zor geliyor ise bunun yerine geometri ile ilgili problemler yazdırılabilir (Musa Kazım,1310: 22).

Musa Kazım Bey'e göre öğretmende bulunması gereken özelliklerinden biri de hilm ve vakardır. O, bu konuda şu satırları kaleme almıştı:

“*Bu iki sıfata haiz olmayan kimselerin muallimlik ve mürebbilik yapmaları caiz değildir. İsteseler bile hiçbir muvaffakiyete nail olamayacakları tabidir.*” Bir öğretmenin dirayet ve kudretinin göstergesi bilgisinden ziyade haysiyet ve yumuşak huyluluğundandır. Hilm ile yola çıkmayan bir öğretmenin hedefine ulaşması mümkün değildir (Musa Kazım,1310: 16). Öğretmen ders esnasında öğrencilere son derece hoşgörüyü yaklaşmalıdır. Öğretmen dersini işlerken öğrencilerin anlatılanları not alıp almadığına dikkat etmelidir. Öğretmen tarafından verilen ders öğrenciler tarafından layıkıyla anlaşılmamış olsa dahi öğretmen yumuşak tavrını bozmamalıdır. Öğrenciler dersin “*Bazı cihazlarını bilmemişler ise yine kendilerine itidal ile muamele olunarak cevap ve isticvap esnasında yanlışları tashih ve noksanları ikmal edilmelidir*” (Musa Kazım,1310:17). Öğretmenlerin, öğrencilerin tembel ve ilgisiz tavrına katlanabilmeler için ise şu tavsiyelerde bulunmaktaydı:

“*Şayet muallim sabır edemeyecek bir dereceye gelir ise hiddetini şakirdana ifşa etmeksizin vazifesine devam etmelidir. Ama devamı sabır ve tahammülü kalmadığını hissettiği takdirde ya sual ettiği şakirdandan hüsnü suretle sarf-ı nazar etmeli yahut şakirdanın bileceği bir ders nakl-ı kalam etmeli, bu da mümkün olmadığı halde hiddet ve şiddetin zaman geçinceye kadar bir müddet-çik meşguliyetini terk ile sukut durmalıdır*” (Musa Kazım,1310: 17).

Musa Kazım Bey, öğrencilere eğitim öğretimi sevdirmenin çok önemli olduğunu düşünmekteydi. Bunun da zorla olamayacağını, öğretmenin hoşgörü ve muhabbetle öğrenciye yaklaşması gerektiğini düşünmekteydi (Musa Kazım, 1310: 27).

Eğitimde dayak ve şiddete kesinlikle karşı çıkan Abdullah Vehbi Bey, eğitimde ceza ve şiddet yerine tembih güzel muamelenin tercih edilmesi taraftarıydı. Zira öğrencilere ikincisi ile yaklaşmak her zaman daha çabuk sonuca götürebilir (Abdullah Vehbi, 1315: 6).

Abdullah Vehbi Bey'e göre öğretmen öğrenciye güler yüzlü davranmalı, fakat çok gülmemeli, öğrenciye karşı kibar davranmalı ve öğrenciye hitap ederken isminin önüne "*Efendi*" kelimesini muhakkak getirmelidir (Abdullah Vehbi, 1315: 6). Öğrenciler birbirlerine karşı kibar olmalı, birbirlerine karşı "*Efendi*" veya "*Bey*" unvanlarını kullanmalı, birbirlerine edebe aykırı söz söylemekten kaçınmalıdırlar (Abdullah Vehbi, 1315:8). Öğrenciler, ders araç ve gereçlerini güzel kullanmalı, arkadaşlarının eşyasına dokunmamalıdır (Abdullah Vehbi, 1315: 9).

Melekzade Fuad'a göre eğitimci dayaktan uzak durmalıdır. Ailesi tarafından iyi terbiye görmüş birine dayağa hacet yoktur. Fakat böyle olmayan bir talebeye karşı da dayağa başvurulmamalıdır. Hoşlukla ıslahı yoluna gidilmelidir çünkü çocukları mektepten, hocadan, dersten "*en ziyade tenfir edecek şey dayaktır*" (Melekzade Fuad, 1315: 57). Bir tokattan dolayı mektebi bırakan ve cahil kalan pek çok kimse mevcuttur. Dayak yiye yiye tabanları şişmiş, tokattan yanakları nasır bağlamış bir çocuğun artık tahsil-i ilim ve marifet etmesi beklenemez. Söz konusu talebeler fırsat buldukça mektepten kaçarlar. "*Hatta mektebin bulunduğu sokaktan geçmek, hatta mektebin ismini bile işitmek istemezler.*" Mektepten kaçıp ilim ve marifetten yoksun olanlar da "*Ahlaksızlığa alışıp, terbiyesiz olurlar*" (Melekzade Fuad, 1315: 31-58). Ancak muallim mükâfattan olduğu gibi mücazattan da (ceza) çekinmemelidir (Melekzade Fuad, 1315: 63).

Melekzade Fuad'a göre bu durumun gelecek için de tehlikesi ortadadır. Zira mektepte bu yolda terbiye almış bir kimse ileride çoluk çocuk sahibi olduğunda da aynı şekilde terbiye etme usulünü seçecektir. Bu nedenle yazar Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi'nin dayağı yasaklamasını desteklemekte ve teşekkür etmektedir (Melekzade Fuad, 1315: 58).

Eğitimciler, çocuklara bol nasihat etmeli, bu yolla onların kalplerinde mektebe, hocaya karşı sevgi ve saygı hisleri uyandırmalıdır. Bu şekilde onları derse ısıtmak kolaydır. Öncelikle talebelere sade ve etkili bir şekilde, İlim ve Fen'in faydalarını anlatmalı ve onları dersi öğrenmeğe "*Kendi vicdanlarının arzusuyla sevk etmelidir*". Çocuklara ahlak kitapları okutmak, tahsili ve terbiyesi mükemmel olanların halk yanında muteber sayıldıkları, kazandıkları "*Servet ve saadeti zikir etmek*", onları bu yolda teşvik etmek gerekir. Ayrıca onları ara sıra "*Aferin kelime-i tahsiniyesiyle*" ödüllendirmek lazımdır (Melekzade Fuad, 1315: 59).

"*Bir çocuk terbiye-i fikriyeyi iktisab için mektebe dâhil olduğu zaman*" o çocuğu okutmakla mükellef olan muallim, söz konusu talebeye nasıl daha fazla faydalı olacağı konusunda kafa yormalıdır. Şunu unutmamalıdır ki eğitim-öğretim süreci yalnız öğretmenle onun gayreti, arzu ve hevesiyle ilgili olan bir hadise değildir. Öğrencide de bu duyguların oluşturulması gerekir. Bu nedenle öğretmen öğrenciyi, kendisine ve okula karşı ısıdırmalı, okulu sevdirmelidir. Bunun içinde öğretmenlerin yapması gereken, öğrencilere, ciddiyetten taviz vermemek şartıyla, güler yüz ve şefkat göstermektir (Melekzade Fuad, 1315: 56).

Muallimin iyi tavırları karşılıksız kalmaz ve talebede "*Hocaya hürmet, mektebe rağbet, derse muhabbet hisleri uyanır*", "*Ciddiyet muallimler için her şeyden evvel müracaat edilmesi lazım gelen bir keyfiyettir.*" Bu konuda aşırıya gidilmemesine dikkat edilmelidir (Melekzade Fuad, 1315: 57).

3. Ahlak Konusunda Tavsiyeler

Darümuallimat'ta Ahlak öğretmenliği yapan (Akyüz, 2000: 34). Ayşe Sıdika Hanım'ın ahlak konusunda eğitimcilere birçok tavsiyesi bulunmaktadır. Onun düşüncesine göre öğretmen aynı zamanda, bir doktor hastayı nasıl tedavi ediyorsa, o şekilde maneviyat ve ahlak yönünden insanları

iyileştirebilmelidir, terbiye etmelidir. Gerçi bu noktada eğitimcinin işi bir doktora kıyasla daha zordur. Bununla beraber eğitimci bu konuda bilgisiz olmamalı kendini yetiştirmelidir (Ayşe Sıdika, 1313: 16).

Ayşe Sıdika Hanım, eserinde öğretmenden istediği “*Terbiye-i maneviye*” konusuna da açıklık getirmektedir:

“*Terbiye-i maneviyeden maksat insanların ahlakını ıslah ederek birbirlerine karşı vaki olan muamelat-ı hususiye ve umumiyelerinde insaniyete, insaf ve hakkaniyete muvaffakiyet ile hareket etmelerini temin edecek hissiyata*” sahip olmalarını sağlamaktır (Ayşe Sıdika, 1313: 16).

Bir öğretmenin başarılı olabilmesi için öğrencinin dünyevî ve uhrevî yönüne hitap etmelidir. Mesela bir ecnebi öğretmenin Müslüman bir çocuğa tam anlamıyla faydalı olması düşünülemez. Çünkü söz konusu öğretmen ancak dünyevi ihtiyaçlarına cevap verir fakat dini anlamda faydalı olamaz. İdeal olan öğretmen her iki cihetten de iyi yetişmiş biri olmalıdır (Ayşe Sıdika, 1313: 19-20).

Öğretmenlik yapacak olan insanların sadece bilgi yönünden yeterli olmalarını kâfi görmeyen Ayşe Sıdika Hanım, söz konusu kimselerin ahlak ve şahsiyet olarak da örnek kimseler olması gerektiğini ileri sürmekteydi. Çünkü çocuklar her konuda büyüklerini taklit etmektedirler. Çocukların ahlak itibarı ile anne babalarına benzemelerinin nedeni de budur. Bu sebeple ahlaken zayıf bir öğretmen, öğretim konusunda başarılı olabilsede dahi öğrencilere zararı faydasından çok olur. Bilhassa kız çocuklarını eğitenler için bu hadise daha fazla öneme sahiptir. Bu nedenle ahlaken zayıf olan kimseler isterse, pedagojik anlamda yeterli hatta üstün olsalar bile öğretmenlik mesleğinden uzak durmaları icap eder (Ayşe Sıdika, 1313: 23).

Ayşe Sıdika Hanım, öğretmenlerin güzel ahlak sahibi olmalarının yeterli olmadığını, aynı zamanda bu özelliklerinin öğrencilere aşlamaları ve pratik olarak yaşamlarında göstermeleri gerektiğini düşünmekteydi (Ayşe Sıdika, 1313: 24).

Ayşe Sıdika Hanım’a göre ahlakın terbiyesi ayrı bir ilimdir ve musikişinaslık, heykel traşlıktan ziyade psikoloji ve insanı tanıma ile ilgilidir (Ayşe Sıdika, 1313: 66). Ayşe Sıdika Hanım, ahlak terbiyesinin ne anlama geldiği sorusuna şu cevapları vermektedir:

1. İrade, vicdan, mesuliyet.
2. Hukuk ve vazife arasındaki münasebet.
3. Çocukların terbiye-i hissiyatı.
4. Çocukların huylarını tadil ile terbiyeye alıştırmak.
5. Çocukların sevk-i tabisi

Ahlak terbiyesindeki amacını ise şu şekilde açıklamaktaydı: Ahlak terbiyesi çok önemlidir. Her şeyden önce ahlak terbiyesi, bize vazifelerimizi öğretir. Hal ve hareketimizi, şahsiyetimizi kendimize hatta bütün insanlığa faydalı olacak şekilde tanzim etmemize faydalı olur. “*Vazife ne demektir ve ne gibi vazifelerimiz vardır*” sorusunun cevabı Ahlak terbiyesi için önemlidir. Bu soruya doğru cevap verenler ahlak terbiyesi hakkında sağlam bilgisi olan insanlardır (Ayşe Sıdika, 1313: 118).

Ayşe Sıdika Hanım, ahlak terbiyesi konusunda aile- toplum benzetmesinden yola çıkar ve bu konuda uzun uzun örnekler verir. Ona göre aile fertleri arasındaki ilişki sağlıklı olur ve bu ilişki topluma da yansır ise bu hususta sorun kalmaz (Ayşe Sıdika, 1313: 119-121). Ayşe Sıdika Hanım’a göre bu hususta eğitimciye düşen görev, çocukta iyi huyları kötü huylardan ayırt etmek, iyi huyları geliştirmek kötü huyları ortadan kaldırmaya çalışmaktır (Ayşe Sıdika, 1313: 122).

Fakat bir eğitimcinin bilmesi gereken cibilliyetin etkisini tamamen ortadan kaldıramayacağıdır. Çocuğun kötü huyunu belki izale edebilir fakat tamamen ortadan kaldırmak için çaba sarf ederse vaktini boşa harcamış olur (Ayşe Sıdika, 1313: 126).

Musa Kazım Bey, öğretmenliği yalnız öğrencilere ders okutan insanlar olarak görmemekteydi. Ona göre öğretmen, öğrencilerin terbiye ve güzel ahlaka sahip olmasından da sorumluydu. Bu nedenle en başta öğretmenlerin kendilerinin öğrencilere örnek olması fikrinde idi (Musa Kazım,1310: 9). Bu konu ile ilgili olarak öğretmen ahlaka mugayir kitapların kütüphanesinde yer almamasına dikkat etmeliydi (Musa Kazım,1310: 5-6).

Öğretmenler ibadet konusunda da öğrencilere önderlik etmeli, abdest ve namaz için belirli bir zaman ayırmalıdır. Namaz ibadeti, derse ara verilerek öğrenciler ile birlikte okulda yahut mescitte yerine getirilmelidir (Musa Kazım,1310: 9). Aynı zamanda öğretmen çok kibar olmalı, sınıf ortamında ve dışarıda görgü kurallarına harfiyen uymalı, giyimine dikkat etmeli, padişaha ve amirlerine karşı hürmetkâr olmalıdır. Eserde bu konuda öğretmenlere yapılan tavsiyelerden bazıları şunlardı:

“Sakin dershanelere girdiğiniz vakar-ı zatîyenizi lekeledecek bir tavır ve harekette bulunmayınız. Hatta en tenbel şakirdanın isimlerini efendi demeyince zikir etmeyiniz. Bir büyük adama vardığınız vakit “otur” emrini almayınca oturmayınız. Sizin ile istişare eden olur ise reyiniz sevab olsa dahi yine “Böyle yapınız” demek caiz değildir. Sizi medih eden olur ise medih edenin medhi hakkında bir eser-i teveccüh olduğunu ima ediniz.” (Musa Kazım,1310: 10)

Musa Kazım Bey’e göre öğretmen tembel ve güzel ahlak sergilemeyen öğrencilerin velileri ile görüşüp durumun düzelmesi için velilere istirhamda bulunmalıdır. Bu noktada öğretmen, veli tarafından aciz olarak algılanmamaya dikkat etmelidir (Musa Kazım,1310: 14-15).

Bozuk şahsiyetli insanların okula girmesine müsaade etmemek, öğrencilerin görebilecekleri yere ahlakî, küçük yazılar yazmak Musa Kazım Bey’in ahlak mevzusunda eğitimcilere bulunduğu tavsiyeler arasında idi (Musa Kazım,1310: 30).

Melekzade Fuad’ın fikrinde muallim seçilecek ve tayin olunacak kimselerin okutmakla yükümlü oldukları dersi layıkıyla bilmelerinin yanı sıra güzel ahlak sahibi olmaları en önemli şartlardandır. Öğretmenin sadece dersi okutma konusunda gayreti yetmez, o aynı zamanda hal ve hareketi ile davranışlarıyla öğrenciye örnek teşkil etmek zorundadır (Melekzade Fuad, 1315: 34).

Abdullah Vehbi Bey’e göre öğrenciler, yaşları itibarı ile gördükleri davranışları ve işittikleri sözleri kolayca benimserler. Dolayısı ile öğretmene düşen birinci görev, hal ve hareketlerinde, konuşmalarında dikkatli olmalı, adaba aykırı bir şey yapmamaya dikkat etmelidir. Zira çocuklar bir kere uygunsuz söz ve davranışları benimserler ise onları bunlardan vazgeçirmek çok zor olur (Abdullah Vehbi,1315: 4).

4. Ezbercilik Konusunda Tavsiyeler

Eğitim-öğretimde ezberciliğe karşı çıkan Ayşe Sıdika Hanım, kitaplarda yazılmış olan şeyleri zorla ezberlemek, olarak tarif ettiği bu sistemle öğrencilerin bir şey öğrenemeyeceklerini iddia etmekteydi (Ayşe Sıdika, 1313: 72). Kalıcı bir öğrenmenin gerçekleşebilmesi için öğrencileri öğrendiklerini değerlendirerek, sorgulayarak öğrenmeleri gerekmektedir. Asıl olan görerek, tecrübe ederek öğrenmektir. Ayşe Sıdika Hanım’a göre bu şekilde öğrenme *“Lakırdı ezberlemekten hayli evladır”* (Ayşe Sıdika, 1313: 72). Öğretmen, öğrencilerin muhakeme yeteneğinin artması için onlara ders ezberletmek yerine konuları ayrıntılı bir şekilde anlatmalı ve öğrencilerin *“zihinlerine sindirmeli”*, iki ayrı konuyu anlatırken etraflı bir şekilde anlatmalı ve farklarını sebeplerini açıklayarak vermelidir (Ayşe Sıdika, 1313: 114).

Ezberciliğe de karşı çıkan Melekzade Fuad’ın düşüncesince, bazı derslerde ezbere göz yumulsa bile, tarih ve riyaziye vb. derslerde bundan kaçınılmalıdır. Çünkü ezberlenen ders kısa bir süre sonra unutulmaya başlar. Bir şey anlaşılmadığı gibi talebenin hafızası boş yere yorulmuş olur.

Bunu önlemek için öğrenciyi soru sormak yararlı bir usuldür (Melekzade Fuad, 1315: 62). Esasen öğrencilere soru sorma yöntemini (isticvab) birçok derste uygulamak faydalı olacaktır.

5. Öğrenciyi Tanıma ve Bireysel Farklılıklarını Keşfetme Konusunda Tavsiyeler

Ayşe Sıdika Hanım, öğretmenin hedefine ulaşması için dikkat etmesi gereken noktalardan birinin de öğrencinin ailesini iyi tanımak olduğunu düşünmekteydi. Birçok kişisel özellik irsî olduğu için öğretmenin buna zorunlu olduğu kanısını taşımaktaydı. Bu konuda şu örnekleri vermektedir:

“Ekseriya bir ailenin sıra ile birkaç batın birçok ulema yetiştirdiği diğer bir ailenin de bir hayli şair veyahut musikişinas yetiştirdiği meşhurdur ve mezkûrdur” (Ayşe Sıdika, 1313: 34). Bu cümleden olarak, örneğin, bir çocuğun pek asabi bir mizaca sahip olduğunu anne veya babasından kendisine kalıtsal olarak intikal etmiş olduğunu bilen bir öğretmenin işi daha kolay olur ve söz konusu çocuğa özelliğini göz önünde bulundurarak davranır (Ayşe Sıdika, 1313: 34).

Öğretmen olmanın olmazsa olmaz şartlarından biri de öğrencinin tabiatını, eğilimlerini ve arzularını bilmektir. Bir öğretilimde böyle bir kabiliyet bulunmuyorsa güzel ahlak sahibi ve malumatlı olması yetmez ve eğitim öğretim işinde başarılı olamaz. Bu yetenekten yoksun bir öğretmenin herhangi bir çocuğa tesir etmesi mümkün değildir. *“Böyle bir adama âlim denir, hüsnü ahlak sahibi denir ama mürebbi denilemez”* (Ayşe Sıdika, 1313: 30). Başarı aynı zamanda öğrencinin kabiliyet ve istidadına bağlıdır. Aynı öğretmenden ders alan öğrencilerin başarıları ve öğrenme dereceleri aynı olamaz. Zira insanların zekâ seviyeleri aynı değildir (Ayşe Sıdika, 1313: 32).

Küçük çocukların yaşlarına mahsus, herkesçe malum olan, bir takım özellikleri açıklamak, bu konuda anne babalara rehberlik etmek eğitimcilerin ve talim-terbiye ile hassaten uğraşan kimselerin işi olmalıdır. Bu konunun uzmanlarının hazırladığı program öğretmenlere yardımcı olmalıdır. Aksi takdirde öğretmen ne yapacağını şaşırır (Ayşe Sıdika, 1313: 81).

Bu hususta her öğretmen bilgi sahibi olmalı, öğrencilerinin kabiliyetlerini, ilgilerini iyi bilmeli, öğrencilerini özelliklerine uygun olarak yönlendirmelidir. Zeki ve yetenekli çocuklar erken yaşlarda keşfedilip eğitilir ise ülkelerine hatta tüm insanlığa hizmet etme imkânları ortaya çıkar (Ayşe Sıdika, 1313: 93).

Musa Kazım Bey de başarılı eğitimcinin önde gelen özelliklerinden birinin öğrenciyi iyi tanıması konusunda Ayşe Sıdika ile hemfikirdir. O, eserinde bu konuda şunları yazmaktaydı:

“Tabib bir hastayı tedavi etmezden mukaddem onun mizaç ve marazını tetkik ve teşhise ne derecede mecbur ise muallim ve mürebbiler de mektebe yeni kayıt olunan şakirdanın zekâ ve istidadıyla, etvâr ve hareketini anlayıp bellemeğe o derece mecburdurlar.”

Musa Kazım'ın düşüncesine göre öğretmen sınıfa yeni katılan öğrenciyi tanımak için, yeni öğrenci ile diğer öğrencileri bir müddet serbest bırakmalı, onların öğretmen baskısını unutturmalıdır. Bu sayede çocuklar fitratına göre hareket edeceklerinden, öğretmen yeni öğrencinin de nasıl bir yaratılışa ve karaktere sahip olduğunu anlayabilir (Musa Kazım,1310: 23). Bundan başka öğretmen öğrenciler ile gelişi güzel sohbet etmeli fakat sohbet sırasında onlara doğrudan nasihatle bulunmamalı ve konuşma sonrasında kimin ne anladığını kontrolle öğrencilerin zekâları hakkında bir bilgiye sahip olabilir (Musa Kazım,1310: 24).

Abdullah Vehbi Bey'e göre ise farklı olan sadece öğrencilerin öğrenme kabiliyetleri değildir. Öğrenciler, kendilerine yapılacak muameleye verdikleri tepki açısından da birbirlerinden ayrılırlar. Misal bir öğrenci takdir edildiği halde fazla etkilenmez fakat bir diğerine yalnız *“Eğri bir bakış”* yeterli olabilir. Öğretmen çocukların bu özelliklerini iyi kavramalı, hepsine aynı tarz davranışta bulunmamalıdır (Abdullah Vehbi,1315: 5).

Melekzade Fuad'ın eğitim işi ile uğraşanlara bu konudaki tavsiyesi günümüzde de sorun olan branşlaşma meselesidir. O, bu mevzuda şöyle düşünmekteydi: Çocuklar her derse aynı ilgi ve

alakayı göstermezler. Birini diğerinden daha fazla sever ve ona çaba harcarlar. İptidaî mekteplerinde gerçek ilgiyi, yeteneği anlamak zor olabilir ama rüştiye ve idadî mekteplerinde bu konuya dikkat edilmeli ve kendisine de sorarak çocuğun kabiliyetine göre, daha sonra, uygun bir okula devamı sağlanmalıdır. Bu hadise talebenin ilerde seçeceği meslek için de önemlidir. Örneğin askerlik mesleğine meyli olan bir çocuk başka bir mesleği seçmek zorunda kalırsa çocuğun bu meslekte ilerlemesi neredeyse imkânsız gibidir. Yine aynı şekilde mühendisliğe meraklı olan bir çocuk tıbbaya yönlendirilirse onun “terakkisine” değil “tedennisine” neden olmuş oluruz. Zira “Herkesin sevdiği meslekte terakkiye istidadı vardır.” (Melekzade Fuad, 1315: 67).

6. Ders Anlatımına Dair Yöntem ve Teknikler Konusunda Tavsiyeler

Musa Kazım, öğrenciyi tahsil hayatından soğutmamak için önem verilmesi gereken konulardan birinin de derslerde öğretmenin öğrencilerin anlayabileceği bir dil kullanması olduğunu ileri sürmektedir (Musa Kazım, 1310: 27).

Melekzade Fuad’ın fikrine göre, muallimler ders okuturken yıllık plana uygun hareket etmeli, acele ve telaş ile hareket etmemeli, “sözlerini dane dane” söylemeli, muğlâk ve karmaşık ifadelerden sakınıp talebenin anlayacağı bir dil kullanmalıdırlar Bundan başka öğretmen sürekli ders anlatmamalı ara sıra çocuklara konu ile ilgili sorular da yöneltmelidir (Melekzade Fuad, 1315: 61).

Ayşe Sıdika Hanım, yaşadığı devirde görerek, yaparak yani uygulamalı metodu savunan eğitimcilerdendi ve eserinde bunu savunmaktaydı. Ona göre ders öğretme yöntemi olarak gözlem ve deney metodunu ağırlık vermek gerekmektedir. Bu yöntem ezberciliğin tam zıddıdır. Ayşe Sıdika Hanım, adı geçen yöntemi şu şekilde açıklamaktadır:

“Çocuğu kitaplarla yormaktan ziyade bizzat hadisatı ve eşyayı müşahede ve mütalâa edip o suretle müstakilen bir şey öğrenebilmek yolunu öğretmektir” (Ayşe Sıdika, 1313: 83). Mesela; Nebatat dersini dershanede, kâğıt üzerinde değil bahçede işlemelidir. Bu şekilde çocuk eğlenerek öğrenir ve öğrendiklerini asla unutmaz (Ayşe Sıdika, 1313: 87).

Hayal gücünün gelişmesi için bilgiye, kültüre ihtiyaç olduğunu yineleyen Ayşe Sıdika Hanım, öğretmenin bu noktada şunları yapmasını tavsiye etmekteydi:

Öğrenciyi bazı dersler tertip ederek bir şey tasavvur etmelerini istemelidir. Örneğin, büyük bir kasırga ve yağmur zamanındaki durumu tasvir etmelerini isteyebilir veya coğrafya konusunda hayali olarak karalar ve denizlerde seyahatler yaptırabilir. Yahut bilinen bir fizik kuralından yola çıkarak beyin fırtınası gerçekleştirebilir. Örneğin tulumba gerçeğinden hareketle suyu daha yukarılara çıkarmanın çarelerini sorabilir (Ayşe Sıdika, 1313: 110-111).

“Melekat-ı akliye atıl kalırsa istadat hemen mahv olmak derecelerine varır” diyen Ayşe Sıdika Hanım’a göre, bir eğitimcinin başlıca görevi hayal, hafıza ve muhakeme gücü gibi özelliklerin, “Terakkisini teshil ve tesrih etmektir.” Fakat öğretmen bu konuda öğrenciyi zorlamamalı ve zihnini fazla yormamalıdır aksi takdirde çocukta bir takım hastalıklar ortaya çıkar ve çocuk ahmak olur (Ayşe Sıdika, 1313: 114).

Musa Kazım Bey’e göre öğretmen ders anlatırken teşbihlerden, kendi hayat tecrübesinden faydalanmalı ve dersi öğrencilere oyun tarzında sunmalıdır. Bu konuda öğretmen usul-i cedide icaplarına uymalıdır (Musa Kazım, 1310: 28).

Musa Kazım, öğretmenlerden eğitim süreci içerisinde bilinenden bilinmeyene doğru öğrenim ilkesini benimsemelerini istemekteydi. Bu ilke sayesinde öğrenciler, önceki bilgilerinden faydalanarak bilmedikleri konuları öğrenmede daha az güçlüklerle karşılaşarlardı.

Abdullah Vehbi Bey’in fikrinde yaratılışları icabı bütün öğrencilerin anlama gücü aynı olmadığından ötürü öğretmen dersi sınıftaki en “Gabi” öğrencinin anlayacağı şekilde anlatmalıdır (Abdullah Vehbi, 1315: 5).

Ona göre okula yeni başlayan öğrencilere öncelikle harflerin tamamını öğretmek lazımdır. Öğrencilerin harfleri tam anlamıyla öğrenip öğrenmediklerini kontrol etmek için öğretmen, öğrenciyi tahtaya çıkartılmalı, harfleri muhtelif şekilde yazarak öğrenciye sormalıdır (Abdullah Vehbi,1315: 10) .

Abdullah Vehbi'ye göre öğretmen öğrencilere harfleri öğretirken örneğin “ب” veya “ن” harflerini öğretirken “ب” üstün “ب”, “ن” üstün “ن” yerine doğrudan “ب”, “ن” seslerini vermelidir (Abdullah Vehbi,1315: 11).

Öğretmen dikte çalışması yaptırmadan önce yazılacak kelimeleri kendisi okumalı, sonra öğrencilere okutmalı, sonra söyleyip yazdırmalıdır.

Abdullah Vehbi Bey, öğretmenler Kıraat-ı Türkî dersinin işlenişi ile ilgili şu tavsiyelerde bulunmaktaydı:

“Kitaplar şakirdanın ellerine verilip, bir de hoca efendinin elinde bulunup, evvela hoca efendi bir kere okuyup saniyen şakirdana bir kere sırasıyla okutulmalıdır.”

Abdullah Vehbi Bey'in bu tavsiyesi diğer dersler için de geçerlidir:

“Derslerin hangisi olursa olsun şakirdanın kâffesi birer kere okuyacak, hoca efendi ile şakirdanın kâffesi kemal-i sükûnetle dinleyecektir” (Abdullah Vehbi,1315: 22).

Müzakerelerde öğretmenin yerine sınıf başı olan öğrenci diğerlerini okutup, okutturup, dinleyebilir (Abdullah Vehbi,1315: 23).

Abdullah Vehbi Bey, öğretmenlere yazı yazdırma ile ilgili olarak şu tembihlerde bulunmaktaydı:

Yazı yazdırmak için öncelikle öğrencilerin eline birer okka, kalem ve kâğıt verilmelidir. Öğretmen harfleri önce tarif etmeli sonra tebeşirle tahtaya yazmalıdır. Öğrenciler ise oturdukları sıradan öğretmenin yazdıklarını kâğıtlara yazmalıdır. Öğretmen öğrencileri kontrol etmeli, yazamayanlara tekrar tarif etmelidir.

İptidai okullarında birinci sene Kuran-ı Kerim bir iki ay okunduktan sonra ilmihal başlanmalı, risale-i imla okunduktan sonra Kıraat-ı Türkî kitabı başlanıp sene bitimine kadar okutulmalıdır.

İkinci sene başlangıçta rıka yazısını okuyup yazdırmağa alıştırmak için bir sayfası nesih ile yazılı karşısındaki sayfada ise aynı ibarelerin rıka yazısı ile yer aldığı Kıraat-ı Türkî'nin ikinci kısmı okutulmalıdır (Abdullah Vehbi,1315: 23).

Öğretmen, maarif müdürlüğünden, Mekatib-i İbtidai için düzenlenen ders programını alarak her sınıfın derslerini gösteren bir ders cetveli tertip edip bu cetvele göre hareket etmeli ve “*Hilaf-ı usul*” bir harekette bulunmamalıdır.

Abdullah Vehbi Bey, öğretmenlerin birinci sene öğrencilerin okuyup yazmalarına pek çok dikkat etmesi gerektiğini belirtmekteydi. Öğretmen öyle yaparsa ileriki sınıflarda daha az yorulur. Eğer birinci sene dersleri ağır gelirse “*Hikayat tahririnden*” sarfınazar edilerek yalnızca öğrencinin serbestçe okumasıyla yetinilmelidir (Abdullah Vehbi,1315: 24).

Abdullah Vehbi Bey, eserinin sonunda “*Zeyl*” başlığı altında noktalama işaretleri (İşaret-i tahririye) ve bu işaretlerin öğretmenler tarafından nasıl öğretileceği üzerinde durmuştur. Söz konusu işaretler Virgül, noktalı virgül, iki nokta, nokta, soru işareti (İşaret-i İstifham), ünlem (İşaret-i hayret ve taacüb) ve parantez işaretlerini herkesin anlayabileceği örnek cümlelerle açıklamıştır. Misal noktalı virgül kullanımı için: “*Bir cümlenin iki kısmını birbirinden ayırmak için kullanılır at, öküz, dört ayaklıdır; hâlbuki insan iki ayaklıdır gibi*” (Abdullah Vehbi,1315: 30).

Abdullah Vehbi iş disiplininin de bu konuda önemli olduğunu savunmaktaydı. Onun düşüncesince öğretmen ders ve teneffüs zamanlarının çizelgelerini yapmalı ve bu çizelgeye sadık kalmalıdır. Kendi özel işleri için ders saatlerini değiştirmemeli ve teneffüs sürelerini uzatıp kısaltma yoluna

gitmemelidir. Eğer böyle bir durum vaki olursa öğrenciler düzensizliğe ve başıboşluğa alışabilirler (Abdullah Vehbi, 1315: 7-8).

Melekkade Fuad, ders sonunda konunun değerlendirilmesini de önemsemekte ve bu konuda şu tavsiyelerde bulunmaktaydı: “*Her muallim dersin nihayetinde muhtasar bir icmal yapıp, o günkü dersin en lüzumlu ve esaslı maddelerini zikir etmelidir.*” (Melekkade Fuad, 1315: 62).

Melekkade Fuad’ın fikrinde öğrencilerin zekâ ve özel yeteneklerini dikkate alan, sabır ve sükûnetini koruyan bir muallim “*Emir-i tedrisatda katiyen müşkülât çekmez*”. Muallim talebenin öğrendiği konuyu anlayıp anlamadığını kontrol için sorularla tekrar yapmalıdır (Melekkade Fuad, 1315: 60).

Melekkade Fuad’a göre dersin verimini artırmak için göz ardı edilmemesi gereken diğer bir husus, muallim ders anlatırken kitap veya gazete okumak gibi başka bir işle uğraşmamaktır. Ders anlatılırken not almak da sakıncalıdır. Bunun yerine hoca can kulağı ile sonuna kadar dinlenmeli, dersin bitiminde gerekirse, özet olarak dinlediklerini deftere geçirmelidir (Melekkade Fuad, 1315: 69).

7. Diğer Tavsiyeler

Bir öğretmenin birçok bilim dalı konusunda bilgi sahibi olması gerektiğini savunan Ayşe Sıdika Hanım, buna gerekçe olarak da eğitimcilerin muhatabı insan olan bir işle uğraşmalarını göstermekteydi (Ayşe Sıdika, 1313: 11-12). Bu sebepten dolayı öğretmen koruyucu sağlık hizmetleri, psikoloji, terbiye-i cismaniye ve ruhaniye gibi ilimlere tam hâkim olamazsa bile kendisine yetecek kadar bilgi sahibi olmalıdır. Bu alanlarda “*Allame*” olmasına gerek yoktur fakat “*Terbiyeye tâlik eden malumata*” sahip olması gerekir (Ayşe Sıdika, 1313: 26-27).

Eğitimcileri mesuliyet duygusu konusunda uyararak Ayşe Sıdika Hanım, mesuliyeti ikiye ayırtmaktaydı: Birinci olarak kişilerin kendi özel hayatından sorumlu olmaları ki buna “*Mesuliyet-i vicdaniye*” demektedir, diğerinin ise topluma karşı sorumluluklarımız olduğunu düşünmekteydi (Ayşe Sıdika, 1313: 148).

Ayşe Sıdika Hanım’ın düşüncesine göre öğretmene düşen görev, çocuklarda mesuliyet hissini uyandırmak, bu hisse önem vermektir. Eğitici vicdan ahlakının ancak mesuliyet duygusu ile var olabileceğini unutmamalıdır (Ayşe Sıdika, 1313: 154).

Vicdan terbiyesi konusunda da eğitimcilere önemli vazifeler düştüğünü ifade eden Ayşe Sıdika Hanım, eğitimde vicdan terbiyesinin önemli olduğunu, bu şekilde çok olumlu sonuçlar alınacağını düşünmekteydi. Ona göre vicdan terbiyesi için öncelikle pişmanlık duygusunu oluşturmak gerektirmektedir. Bunun gereğinin ise suçun itirafı olduğunu düşünen Ayşe Sıdika Hanım, şunları dile getirmekteydi:

“*Onun için mürebbi ve mürebbiye daha pek küçük yaşlarında çocuklara itiraf-ı kusur etmeyi öğretmeye çalışmalıdırlar. Onları kabahatlerinden pişman ederek müteessir edecek surette ikna etmelidirler. Gönüllerinde rikkat ve şefkat hâsıl olmayarak büyüyecek olurlarsa maâzallah en fena âdem olmak üzere yetişmiş olacaklarında şüphe yoktur.*” (Ayşe Sıdika, 1313: 146).

Musa Kazım Bey, öğretmenliğin kolay bir meslek olmadığını, öğretmenlerin görevlerinde başarılı olmaları için devamlı çalışmaları gerektiğini düşünmekteydi. Öğretmen okulunda öğrenilenler zaman geçtikçe unutulmaya mahkûmdurlar bu sebeple öğretmen eski bilgilerini sürekli hatırlamak zorundadır. Öğretmen bunu yapmadığı takdirde görevli olduğu “*Mektepte değil muallimlik, şakirtlik bile edemeyecek bir hale*” gelebilir. Öğretmen buna meydan vermemek için günde aralıksız en az üç, dört saat mesleği ile ilgili konulara çalışmalıdır (Musa Kazım, 1310: 5).

Musa Kazım Bey’e göre öğretmen bilgili olmalı ve kendisini iyi yetiştirmeliydi. Bunun içinde öğretmen adaylarına tavsiye olarak her sene maaşlarının bir kısmını kitaplara ayırmalarını istemekteydi (Şanal, Güçlü, 2005: 141). Bu konuda şunları söylemekteydi:

“*Hanenizde hususi bir kütüphane tanzim ve tertip etmeğe ve onları talim ve terbiyeye dair kitap ve resail ile doldurmağa sa’y ediniz.*” Ona göre öğretmen kütüphane oluştururken de seçici olmalıydı. Ayrıca gündemi takip ederek talim ve terbiyeye ait yeni çıkan kitapları elde etmenin çarelerini aramalıydı. Öğretmen söz konusu kitapları okumakla kalmamalı, faydalı gördüğü yöntemleri kendi okulunda tatbik sahasına koymalıydı. Olumlu sonuçlar elde ettiğinde ise bunu meslektaşları ve eğitim camiası ile paylaşmalıydı (Musa Kazım,1310: 5-6).

Musa Kazım Bey, öğretmenlik mesleğinin ciddiyet gerektiren bir meslek olduğu fikrindeydi. Gerekli ciddiyeti göstermeyenlerin başarılı bir öğretmen olacaklarına inanmamakta ve bu konuda şunları dile getirmekteydi:

“*Bir insan sülûk etmek istediği meslekte ciddiyet göstermez ise ve mesleği vasıta-i maişet ve tefeyyüz bilir ise onun o meslekte terakki ve teşhir-i ilmisi imkân haricindedir.*” (Musa Kazım,1310: 7).

Musa Kazım Bey’in ciddi öğretmenden kastı aynı zamanda fedakâr ve idealist öğretmen anlamındaydı. Bunu “*Ciddiyet*” başlığı altında yazdığı şu cümlelerinden anlamak mümkündür:

“*Her an ve zaman bulunacağınız mektebin terakkisinden başka bir meşguliyetiniz olmasın. Her sabah o gün ne yapacağınızı ve her akşam sabahleyin tasavvur ettiğiniz hizmetleri ifa edip etmediğinizi düşünmelisiniz. Her gün noksanlarınızı ikmale çalışınız. Yarınki dersiniz bir gün evvelki dersinizden daha mükemmel, daha açık ve daha mufassal olmalıdır*” (Musa Kazım,1310: 8).

Musa Kazım Bey, öğretmenlerin işlerine özenmelerini ve önemsemelerini istemekteydi. Ona göre öğretmen daha önce yaptığı plan ve programa uymalıdır. Bir genç öğretmen herhangi bir yere tayin olup gittiği zaman yükümlü olduğu görevleri ayrı ayrı zamanlara taksim etmelidir. Sabah yoklaması için okula öğrencilerden en az yarım saat önce gelmeli, akşam çıkış kaçta planlanmışsa mutlaka riayet edilmelidir (Musa Kazım,1310: 11).

Öğretmenler, öğrencilerin günlük derse katılım, hal ve hareketlerini not edecek bir “*Vukuat defteri*” tutmalıdır. Bu sayede öğrenciler, öğretmenlerinin devamlı kendilerini kontrol ettikleri düşüncesinden hareketle daha fazla çaba sarf edeceklerdir (Musa Kazım,1310: 12).

Musa Kazım, öğretmenlerin devamlı surette öğrencileri göz önünde bulundurmalarını hal ve hareketlerini kontrol etmelerini istemekteydi. Öğretmenin öğrenci velileri ile temasta olmasının bu konuda fayda sağlayacağına inanmaktaydı. Öğretmen öğrencinin devam-devamsızlık cetvelini tutmalı, devamsız öğrencinin durumunu okulun hizmetlisi (Bevvab) ile öğrenci velisine bildirmeli ve okula gelmeme gerekçesini sormalıdır (Musa Kazım,1310: 13). Bu şekilde Musa Kazım Bey, bugün de aşılması bir sorun olarak karşı karşıya bulunduğumuz iletişim meselesini çözmeye çalışmaktaydı. Bundan başka öğretmen, ayda bir öğrencinin evdeki hal ve hareketini, dersine çalışıp çalışmadığını velisinden öğrenmek amacıyla bir mektup yazması gerektiğini düşünmekteydi (Musa Kazım,1310: 14-15).

Musa Kazım Bey, eğitimde süreklilikten yanaydı. Öğrencilerden hastalanıp bir müddet okuldan uzak kalan öğrencilere durumları ağır değilse, iki günde bir işlenen derslerin özeti “*Sınıf başı*” marifetiyle hasta öğrenciye gönderilmesi taraftarıydı. Bu şekilde öğrencinin okula döndüğünde fazla sıkıntı ile karşılaşmamasını hedeflemekteydi (Musa Kazım,1310: 14).

Öğretmen öğrenciler içerisinde diğerlerine göre daha büyük, daha bilgili ve zekisini “*Sınıf başı*” ilan etmeli, bu öğrenci diğerlerine örnek olmalı ve bir dereceye kadar onları idare edebilmelidir (Abdullah Vehbi,1315: 22).

Öğrenciler okula gelme zamanını şaşırıp daima kendilerine bildirilen zamanda okulda bulunmalıdırlar. Sınıflara girerken gürültü etmemeli, kendi sırasına oturmalı ve sessizce öğretmeni beklemelidir. Öğrenciler ders esnasında gürültü yapmamalı, birbirleriyle konuşmamalı ve sıra arkadaşına mümkün mertebe uzak oturmalıdır. (Abdullah Vehbi,1315: 8). Melekzade Fuad, eğitimcilerden çaba ve emeği önemsemelerini istemekteydi. Ona göre eğitimin vazgeçilmezleri arasında

hevesin yanı sıra “sa’y ve gayreti” de dile getirmek lazımdır. Hevessiz dünyada hiçbir ilerleme gerçekleşemez. Fakat cemiyet-i beşeriye’nin ruhu olan maarifi sa’y ve gayret besler (Melezkade Fuad, 1315: 19).

Melezkade Fuad’ın dikkatleri çektiği diğer bir nokta mekteptir. Onun fikrinde mektep eğitimin en önemli unsurlarından biridir. Çocuk “*terbiye-i fikriyeyi orada istihsal eder*”. Dünyaya gelen bir insan her şeyden habersizdir. Mektep sayesinde medeniyetten ve marifetten hissedar olur. Bu değerli ve şerefli talimhanede insanlığın madden ve manen ilerlemesine hizmet edecek zevat yetişir (Melezkade Fuad, 1315: 30).

Mekteplerde çocuklara ilim, marifet ve terbiye-i talim etmek için muallim ve mürebbiye lüzum vardır. Muallim ile talebe tüccar ve esnaf gibidir. Biri satar kazanır, diğeri alır zenginleşir (Melezkade Fuad, 1315: 33).

Bazı muallimlerin, öğretmenliği sadece dersini anlatıp sonra “*savuşup gitmekten*” ibaret zannetmelerinden yakınan Melezkade Fuad, oysa öğretmenlerin vazifeleri yalnızca sorumlu oldukları dersi okutmak değildir (Melezkade Fuad, 1315: 61).

Melezkade Fuad’ın muallimlere bir diğer tavsiyesi ise öğrencilerin sınıftaki sıralarına göre isimlerini yazdığı bir küçük cep defteri olmasıdır. Öğrencilere sorduğu suallere ve aldığı cevaplara göre not vermelidir. Ayrıca muallimler ders planını uygun bir şekilde yapmalı, genel imtihan zamanını konularını bitirmiş olmalıdır. Çünkü sınav zamanlarında talebenin zihni meşgul olduğundan dersler verimli olamaz (Melezkade Fuad, 1315: 63,73).

Öğretmenin dikkat etmesi gereken diğer bir konu ise öğrenciler hangi dersi severlerse sevsinler, bütün derslere eşit oranda çalışmalarını sağlamaktır. Öğrenciler sadece ilgileri olduğu derslere yoğunlaşırlarsa diğer derslerden geçersiz not aldıklarından, “*Terfi-i sınıf şerefinden mahrum kalırlar*” (Melezkade Fuad, 1315: 67).

Ders çalışmak için en münasip zamanın sabah vakti olduğunu düşünen Melezkade Fuad, bunun sebebi olarak da uykudan hemen sonra zihnin herhangi bir işle meşgul olmamasını göstermekteydi. Yine bu cümleden olarak, özellikle imtihan zamanları talebenin sabahlara kadar ders çalışmasına karşıdır. Çünkü dimağın yorulmaması gereken bu zamanlarda ders çalışarak sabahlamak fayda yerine zarar verir (Melezkade Fuad, 1315: 69).

Melezkade Fuad, muallimlerin, talebelere okul hayatı bittikten sonra, defteri kitabı kaldırıp rafla koymanın yanlış olduğunu aşılmalarını istemekteydi. Bu şekilde yapan gençlerin “*terakki*” kapılarını aralamaları zordur. Hatta onlarda bir “*tedenni*” başlayacaktır. Sonuç itibarı ile bu şekilde davrananlar, malumatsız kalacak ve herhangi bir işi ifa etmede zorlanacaklardır (Melezkade Fuad, 1315: 77-78).

SONUÇ

Osmanlı Devletinde Tanzimat döneminde birçok alanda yenilikler yaşanmıştır. Eğitim alanında yazılan kitaplar bu dönemde ivme kazanmış, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devirlerinde yayınlanmaya devam etmiştir. II. Abdülhamid Devri’nde Ayşe Sıdika, Musa Kazım, Abdullah Vehbi ve Melezkade Fuad gibi isimler eğitim ve öğretim yöntemi konusunda eser kaleme almışlardır. Söz konusu isimler aynı zaman da bir eğitimci olarak işin sahasında görev yapmaktaydılar. Eseleri öğretmen okulunda okumakta olan öğretmen adaylarına hitap ettiği gibi, meslek hayatını devam ettiren muallimlere de bir kaynak olarak yardımcı olmuştur.

Adı geçen yazarlar, eserlerinde, birçok konuda eğitimcilere tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bunların başlıcaları: Kılık Kıyafet, Fiziki Yapısı ve Sağlık, Ödül-Ceza ve Hoşgörü, Ahlak, Ezbercilik, Öğrenciyi Tanıma ve Bireysel Farklılıklarını Keşfetme Konusunda Tavsiyeler, Ders Anlatımına Dair Yöntem ve Teknikler.

Bu alanda daha sonra yazılan eserlerde daha özgürlükçü tutum sergilenirken II. Abdülhamid Devri’nde yazılan pedagojik eserlerde, bu devirde, yetiştirilmek istenen insan tipine uygun bilgiler

ve tavsiyeler yer almaktaydı. Eserlerde padişahı methedici kısımlar bulunmakta, öğrencilerin ve öğretmenlerin yöneticilere karşı itaatkâr davranması öğütlenmekteydi.

KAYNAKÇA

- Abdullah Vehbi. (1315). *Usûl-i İbtidâi Yahut Muallimlere Rehnüma*, Trabzon.
- AKYÜZ, Y. (2009). *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- AKYÜZ, Y. (2000). “Osmanlı’da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, *Tarih ve Toplum*, Mart, S.195, s. 31-44.
- ALTIN, H. (2005). “Osmanlı Eğitimcisi Mustafa Sâti Bey ve Öğretmen Yetiştirme Hakkındaki Görüşleri ve Faaliyetleri”, *Türk Kültürü*, Yıl: XLIII, S. 509-510, Eylül-Ekim, s. 271-287.
- ALTIN, H. (2014). “Kilisli Rifat’ın Hocalarından Selim Sabit Efendi ve Meslektaşlarına Öğütleri”, *I. Uluslararası Muallim Rifat Kilis ve Çevresi Sempozyumu*, 16-17 Mayıs 2013, Kilis, s. 199-214.
- Ayşe Sıdika. (1313). *Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri*, İstanbul.
- Ethem İbrahim Paşa. (1868). *Terbiye ve Talim-i Adab ve Nesâyihü'l Etfal*, İstanbul, (Haz: Raşit Öymen) (1993), Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Halide Edip. (1327). *Talim ve Terbiye*, Tanin Matbaası, İstanbul.
- KAFADAR, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara.
- KOÇER, H. Ali. (1970). *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Melekzade Fuad. (1315). *Usûl-i Tedris ve Tederrüs*, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet.
- Musa Kazım. (1310). *Rehber-i Tedris ve Terbiye*, Kasbar Matbaası, İstanbul.
- Mustafa Satı. (1325). *Fenn-i Terbiye*, (c. I, II), İstanbul.
- Selim Sabit Efendi.(1290). *Rehnüma-i Muallimin*, Matbaa-yı Osmaniye İstanbul.
- Süleyman Paşazade Sami. (1328). *İlm-i Terbiye-i Etfal*, Dersaadet, İkdam Matbaası, İstanbul, 1328.
- ŞANAL, M., GÜÇLÜ M. (2005). “Yenileşme Dönemi Eğitimcilerinin Öğretmenlik Mesleğine Bakışları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 18, s.137-154.
- ÜLKEN, H. Ziya. (1998). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.

